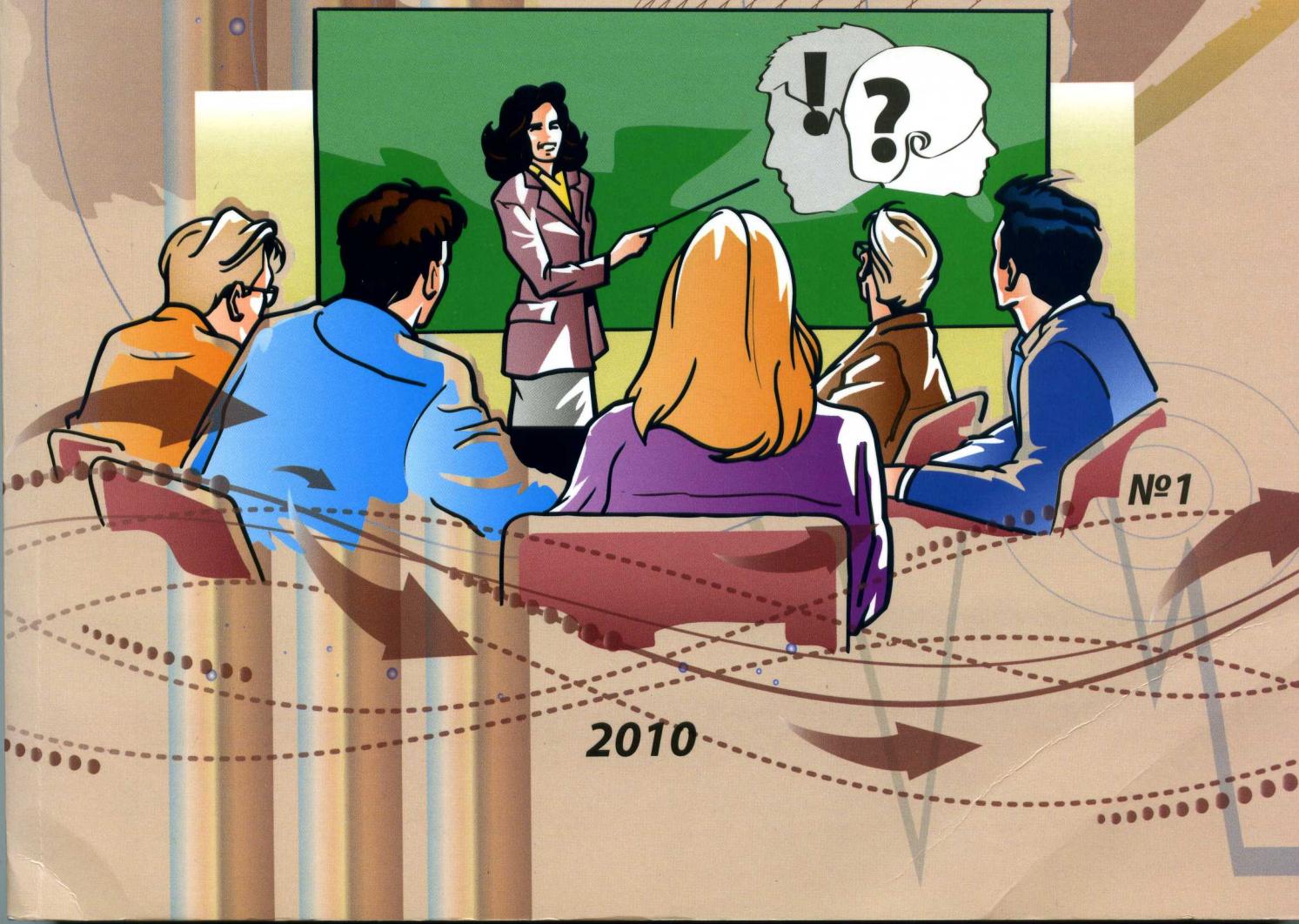

ОСВІТА РЕГІОНУ

✓ ПОЛІТОЛОГІЯ
✓ ПСИХОЛОГІЯ
✓ КОМУНІКАЦІЙ

ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ЯК ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Клавдія Джеджера, кандидат педагогічних наук,
доцент Рівненського державного гуманітарного університету
УДК 371.134.037

У статті здійснено аналіз феномена духовності особистості, пропонується один з варіантів розв'язання проблеми духовного розвитку особистості майбутнього фахівця, що полягає у відновленні християнських виховних традицій, створенні у вищому навчальному закладі умов для відповідного духовним ідеалам саморозвитку та самонавчання студентів.

Ключові слова: духовність, духовність особистості, духовний розвиток особистості, духовні цінності.

В статье проанализирован феномена духовности личности, предлагается один из вариантов решения проблемы духовного развития личности будущего специалиста, который заключается в восстановлении христианских воспитательных традиций, создании в высшем учебном учреждении условий для соответствующего духовным идеалам саморазвития и самообучения студентов.

Ключевые слова: духовность, духовность личности, духовное развитие личности, духовные ценности.

The article deals with the analysis of the soul of personality phenomenon, one of variant of the solving the problem of the future specialist personality's spiritual development is given that lies in rehabilitating the Christian tradition of education, creating in the higher educational institution conditions for the independent development and education in conformity with spiritual ideals.

Key words: spirituality, personality's spirituality, personality's spiritual development, spiritual values.

Глибокі соціальні зміни в Україні зумовлюють необхідність суттєвого удосконалення системи професійної підготовки. Сьогодні нашій країні потрібні не просто фахівці високого класу, а особистості з багатим духовним світом, здатні до усвідомлення себе як частини Всесвіту, готові діяти на його благо та відповідати за свої дії. В умовах зростання бездуховності в усіх сферах суспільного життя саме такі професіонали спроможні долати численні труднощі, кризи, конфлікти, сприяти переорієнтації суспільного

розвитку на необхідні сьогодні антропоцентричні засади. Це зумовлює актуальність освітнього завдання щодо забезпечення духовного розвитку студентів — майбутніх суб'єктів трудової діяльності.

Духовний розвиток особистості є предметом досліджень у галузі педагогіки і психології (І. Бех, Ж. Маценко, М. Піщулін, Е. Помиткін, Ж. Юзвак). Нині учені зосереджують свою увагу на різних аспектах феномена духовності та можливостях його формування. Так, у працях І. Зязюна та С. Гончаренка проаналізовано моральні та етичні сторони духовності. О. Сухомлинська обґрунтувала тезу щодо ролі духовних цінностей як смислоутворювального ядра духовності. М. Савчин присвятив свої роботи проблемі розвитку духовного потенціалу особистості, а Г. Балл — питанню духовної самореалізації особистості. Останнім часом активізувалися наукові пошуки у напрямі розробки теоретико-методологічних засад формування духовної особистості з позицій християнсько-філософської ноології (Г. Васянович, В. Онищенко, М. Савчин), виховання молоді на принципах християнської моралі (В. Жуковський, Л. Крижанська, С. Новоселецька, І. Петрова).

Невзажаючи на посилення наукового інтересу до означеної проблеми, недостатньо розробленим є питання духовного розвитку студентської молоді. В межах цієї статті бачиться доцільним здійснити огляд поглядів на феномен духовності особистості, визначити оптимальні педагогічні підходи до розв'язання питання духовного розвитку особистості майбутнього фахівця у ході навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі.

Зроблені ученими узагальнення дають змогу розуміти духовність особистості залежно від наявності відповідних згаданим ідеалам певних якостей (інтелектуальних, моральних, чуттєво-емоційних, мотиваційних), а саме:

— спрямованості на пошук істини, переживання краси та слідування добра (Філософський енциклопедичний словник) [20, с. 311];

— індивідуальної виразності «в системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання та соціальної потреби жити, діяти «для інших» (Психологічний словник) [16, с. 782];

— спрямованості інтересів та нахилів людини.

ни до пізнання, засвоєння та створення духовних цінностей (Ж. Маценко) [11, с. 11];

— творчої здатності особистості до самореалізації й самовдосконалення, зумовленої «такими особливостями когнітивно-інтелектуальної, чуттєво-емоційної та вольової сфер, що сприяють успішному формуванню та реалізації потреби у цілеспрямованому пізнанні та ствердженні в її життедіяльності істини, загальнолюдських етичних та естетичних цінностей, усвідомленню єдності себе та Всесвіту» (Ж. Юзвак) [21, с. 125];

— проникливого розуму, гармонійних почуттів і твердої волі (В. Андрушенко) [1, с. 296];

— зорієнтованості на людину, яка має високий гуманістичний потенціал, моральну стійкість, постійне прагнення до втілення в життя таких вищих ідеалів людства, як віра, надія, любов, сумління (О. Валуйський) [6, с. 23];

— наявності моральних установок, громадянськості, компетентності (професійності), віри у світлі ідеали та почуття відповідальності за все, що відбувається навколо людини (М. Піщулін) [13, с. 93].

Узагальнюючи наведені положення, ми дійшли висновку, що феномен духовності особистості доцільно розглядати у запропонованих Г. Васяновичем параметрах духовно-розумного, морально-духовного та духовно-естетичного буття [5, с. 280]. Ці параметри співвідносяться з особистісними досягненнями у напрямах:

— **розумового розвитку** — у вигляді системи мобільних знань та гнучких методів здобуття й критичного осмислення цих знань, що уможливлює адекватне оцінювання дійсності в органічній єдиності із засвоєними цінностями та продуктивну реалізацію професійних завдань, розв'язання життєвих проблем;

— **морального розвитку** — як втілення змісту моралі та інших суспільних регулятивів у свідомість і поведінку особистості, що є основою для просоціальної регуляції життедіяльності;

— **естетичного розвитку** — як втілення естетичних ідеалів у свідомість і поведінку особистості, що забезпечує естетичну оцінку подій та естетизацію життедіяльності діяльності.

Таким чином, духовний розвиток особистості реалізується передусім у сферах: *розумової діяльності* — як шлях від сприйняття інформації про навколошнє до глибокого усвідомлення її сутності; *моральної діяльності* — через референцію широкого спектру моральних норм (від засвоєння формальних норм ввічливості до прийняття гуманістичних принципів взаємодії з людьми); *естетичної діяльності* — у напрямі досягнення краси та вироблення потреби створювати прекрасне до оволодіння способами творіння прекрасних учників, дій, речей.

У духовному розвиткові особистості центральне місце належить моралі. Як сукупність усвідомлених людьми принципів, правил, норм поведінки, вона встановлює необхідні орієнтири для саморозвитку та побудови людських стосунків. За словами В. Малахова, сфера моральності — це «глибокий і неповторний світ суб'єктивних переживань, ідеалів і прагнень, невичерпної діалектики людської душі... одвічні питання добра і зла, честі і гідності, сорому й совісті, любові й співчуття» [10, с. 12], бо кожна людина обирає свій спосіб життя і спілкування з іншим, керуючись при цьому власними етичними принципами та світоглядними переконаннями.

Досягнення певного рівня моральності можливе завдяки сформованості індивідуальних регулятивних програм, що продукуються когнітивною та емоційно-вольовою особистісними структурами, кожна з яких забезпечує свій внесок у вироблення ставлення до життєвих подій. Відповідно, важливими чинниками духовного розвитку особистості слід вважати мотиви, що є внутрішніми спонукальними важелями регуляції, і зокрема установки, котрі визначають певну якість готовності до регуляції: від емоційної готовності (бажання дотримуватися моральних норм) — до когнітивної готовності (переконання щодо істинності та необхідності моральної регуляції), а через неї — до вольової готовності (наміру виявити вольові зусилля, щоб узгодити свою поведінку з моральними нормами і принципами) та саморегуляції вчинків.

Регуляція життедіяльності пов'язана з усвідомленням людиною значущості того, що в ній відбувається. У такому контексті йдеться про її ціннісний вимір, що забезпечується ціннісно-смисловою сферою особистості. Обираючи цінності, кожна людина утвіржує своє усвідомлене ставлення до визнаних нею норм і принципів, цілей і мотивів, визначає смислову перспективу своїх дій та утворює їх відповідну якість. Варто взяти до уваги й іншу властивість цінностей — виникаючи внаслідок досягнення сенсу будь-якого явища, власне, цінності її визначають його сенс та, як слухно зауважує В. Малахов, «в певному цілком реальному відношенні духовно творять або відроджують» людину з усіма її потребами [10, с. 88]. Тому є підстави стверджувати (як це робить О. Сухомлинська) [18, с. 13], що засвоєні особистістю цінності (передусім духовні) набувають системоутворюального значення у її духовному розвиткові.

Успадкування особистістю цінностей є процесом, керованим у суб'єктивному плані ціннісною свідомістю і супроводжується

формуванням ціннісних орієнтацій — прийнятих нею критеріїв належного, добroчесного, справедливого, прекрасного [9, с. 155]. При цьому в індивідуальній свідомості у вигляді цінностей інтегруються основні смислоутворювальні мотиви. Феномен осягнення сенсу тісно взаємопов'язаний з раціональним поясненням людиною своєї життедіяльності та його емоційним наповненням у вигляді переживання. Завдяки осмисленню, осягненню духовних цінностей (істини, добра, краси, любові, совісті, свободи, демократії, людської гідності) та виробленню відповідних ціннісних орієнтацій відбувається прийняття або неприйняття тієї чи іншої якості життедіяльності, її подальше удосконалення або нівелювання.

Це підносить людину у ході засвоєння нею духовної культури до рівня творця нових індивідуально-значущих і суспільно-корисних цінностей, зразків поведінки, і, водночас, зумовлює дотримання ролі спадкоємця набутого іншими раніше. Творчість виступає тим проявом духовної культури, котрий уможливлює висування та реалізацію прогресивних ідей, засвоєння нових норм та способів діяльності. Особистість може досягнути найвищого рівня творчості шляхом пізнання дійсності та самопізнання, отже, усвідомлення своєї творчої індивідуальності, шляхом постійного самовдосконалення та розвитку самостійності.

Це підтверджує важливість її розумового розвитку, котрий бачиться спрямованим на розширення обсягу знань та здібностей до інтелектуальних дій. Наголошуючи на необхідності обізнаності, не варто забувати, що вона є продуктом пізнання, який виникає завдяки інтелекту — поєднанню пізнавальних якостей, особистісних і поведінкових рис людини. Означений феномен уможливлює розв'язання широкого спектра задач суб'єкт-об'єктного та суб'єкт-суб'єктного рівня і є передумовою рефлексії. Виконуючи функції адаптації до зовнішніх умов, мотивування та планування майбутніх дій, інтелект стає необхідною передумовою саморозвитку, самопізнання, самонавчання особистості, досягнення нею адекватності, автономності, автентичності і водночас забезпечує інтеграцію загальносоціального й особистісного досвіду, досягнення гармонії з навколошнім середовищем. Тобто, саме інтелектуальна сфера продукує ту систему знань, умінь, навичок, сценаріїв поведінки, котра дає людині змогу успішно діяти і називається компетентністю.

Духовний розвиток особистості не можна розглядати у відриві від реальної поведінки, в ході якої складаються й реалізуються переконання, почуття, звички. Тому неодмінною ознакою сформованості означеного феномена слід

вважати відповідні прийнятим суспільством приписам конкретні дії, котрі реалізуються особистістю у діяльності та поведінці і виявляються у вихованості. Вона належить до тих змістових параметрів його поведінки, в яких відображені систему морально наповнених, суспільно значимих особистісних рис. Варто погодитися з висновками С. Карпенчука та Г. Ситник, котрі особливо наголошують на моральному аспекті вихованості і вважають її серцевиною моральні якості особистості, що «визначають моральне обличчя людини, рівень набутого соціального досвіду, моральної зрілості» [7, с. 3].

Вихованість є формально презентованою в етикеті — культурі «вираження людиною свого «Я», своєї моральної сутності» [14, с. 23] у суккупності традиційно прийнятих суспільством чи окремою групою ритуальних морально-естетичних прийомів і рис поведінки. В етикетних приписах фіксується повага однієї людини до іншої, а етикетна поведінка є засобом морального і естетичного самовираження. Тому вихованість особистості слід розглядати у єдності трьох взаємопов'язаних аспектів поведінки: а) відповідності моральним нормам; б) естетичності; в) ритуальності, тобто реалізації поведінки у передбачуваних, упорядкованих формах, що мають символічне значення (ввічливості). У поєднанні це забезпечує наповнення зовнішніх поведінкових проявів глибоким моральним змістом, досягнення високого ступеня духовної активності, що дає змогу реалізувати особистісні потенціали, позбавитися від формальності, забезпечити партнерську взаємодію з навколошніми людьми.

Узагальнюючи викладене, маємо підстави стверджувати, що духовність виступає носієм змісту і суті людської спільноти, всезагальним способом саморозвитку і самореалізації особистості, універсальним засобом вираження її внутрішнього світу, її єдності з іншими людьми та творчим досвідом попередніх поколінь. Найціннішим досягненням високодуховної особистості слід вважати розширення її людського «Я» до прийняття навколошньої дійсності та осягнення необхідності наполегливої праці, спрямованої на забезпечення добробуту усього живого в світі, на відтворення ідеалів Істини, Добра, Краси, бо (за Е. Поміткіним): «Подібно до того, як соціальна природа людини є цілеорієнтуючою для трансформації її біологічної природи, так духовне «Я» утворює подальшу перспективу для розвитку «Я» соціального... Духовні цінності являють собою вершинні досягнення людства та його окремих видатних представників, що відіграють роль цілеорієнтуючих ідеалів для прогресивного розвитку особистості та цивілізації в цілому» [15, с. 72].

Таким чином, процес духовного розвитку особистості слід розуміти як такий, що відбувається шляхом пізнання самої себе, своїх потенціалів, відкриття можливостей для їхньої реалізації, досягнення результатів, осягнення навколошнього світу та свого зв'язку з ним, а, отже, — як процес самотворення своєї духовної сутності в гармонійній єдності зі Всесвітом.

Для сприяння такому процесові вищий навчальний заклад має створити відповідні умови. Це питання поки залишається недостатньо розкритим у вітчизняній науці з причини неспроможності переважно матеріалістичної вітчизняної методології створити необхідну основу для вирішення проблеми духа і духовності. Після «зняття табу» (за виразом М. Савчина [17]) на розробку проблем духовності означена проблема знайшла своє відображення у дослідженнях В. Баранівського, Г. Васяновича, В. Онищенка, Е. Поміткіна. Зокрема, у праці В. Баранівського запропоновано три смислові аспекти поняття духовності. Серед них є такий, який визначає досліджувану категорію еквівалентною категорії духу, що зумовлює змістову наповненість духовного в контексті суто людського надбання. В інших двох сенсах духовність розуміється: а) як широкий спектр різних явищ — «від конкретних духовних утворень (знання, ідеал, мета тощо) до об'єктивованих предметних і соціально-інституціалізованих форм духовного життя», що виокремлює проблему духовного розвитку людини у суспільстві та репрезентує специфічні форми її самовизначення; б) ідеал духовного розвитку особистості, що дозволяє «виразити одну з найвищих людських цінностей, позначити моральний вимір людської життєдіяльності, передусім ... її етичну самостійність» та протиставити духовність без духовному [2, с. 70].

На думку Г. Васяновича, дух є «втіленням божественного в людині, є дією надсвідомості у свідомості людини, а тому раціональне, формально-логічне визначення духа є неможливим. Можна лише описувати ознаки духа..., якими є: уява — інтуїція — розум, віра — совість — воля, любов — радість — надія та інші фундаментальні атрибути людини духовної» [5, с. 275].

То як же можна виховувати те, що не піддається раціональному розумінню? Шукаючи відповідь на це питання, ми звернулися до християнських виховних традицій, які отримали відображення у творчо-пізнавальних, смислоутворювальних, творчо-вольових, морально-духовних, духовно-естетичних ідеалах філософсько-педагогічної ноології (Г. Васянович, В. Жуковський, В. Онищенко). Безумовно, бачиться привабливими виокремлені нею педагогічні можливості щодо сприяння становлен-

ню людини духовної, а саме: а) формування культури духовної особистості, зокрема, культури морально-духовної, творчо-вольової і смисло-творчої діяльності, націленої на власний особистісний розвиток; б) реалізація навчально-виховної морально-педагогічної діяльності, спрямованої на організацію відповідного ноологічним ідеалам способу життя [5, с. 280].

Урахування цієї точки зору дає змогу презентувати шлях педагогічного сприяння духовному розвиткові особистості як звернення до її суб'єктивності, що ґрунтуються на сприянні пізнанню та вдосконаленню свого «Я», побудові партнерської взаємодії з іншим «Я». Адже, як переконливо доводить О. Музика: «Суб'єктивне не означає спотворене, хибне, невірне. Як діалектична єдність загального, особливого і одиничного в індивідуальній свідомості, воно забезпечує адаптацію людей в одному суспільстві, причому множинність їх внутрішніх світів, певна варіативність психічних утворень і складає основний зміст людини суспільства...» [12, с. 21].

З іншого боку, важливим чинником духовного розвитку є таке середовище, яке уможливлює задоволення особистісної потреби у повазі, любові, співчутті, милосерді, толерантності, у забезпеченні спілкування, наповненого красою та духовним змістом. У зв'язку з цим набувають актуальності педагогічні завдання щодо створення у вищому навчальному закладі умов для переживання духовних станів — своєрідного духовного піднесення внаслідок прийняття єдності з людьми і Всесвітом, бажання творити добро, що виявляється у духовних почуттях (совісті, віри, надії, любові) [11, с. 21] і надає моральної довершеності ставленню особистості до інших і до себе. Ці стани акумулюються в емпатії — найістотніший ознакі людяності, своєрідній здатності людини до осягнення внутрішнього світу іншої людини, до співпереживання разом з нею її почуттів, до визнання її цінності та неповторності.

Співчуттєва ідентифікація людини з людиною призводить до прийняття цінності Буття. Йдеться передусім про усвідомлене ціннісне ставлення «Я» до окремого «Ти», про активне відтворення й перетворення суспільних культурних надбань у власній поведінці. За цих умов стане можливим наповнення педагогічного процесу особистим началом педагога, його творча суб'єкт-суб'єкtna взаємодія зі студентом. Успіх цієї взаємодії залежить від рівня сформованості такого професійно-етичного феномена, як культура педагогічного спілкування, що відображенна у комунікативному досвіді викладача. Зміна орієнтацій у сучасній освіті принципово пов'язана з необхідністю опанування педагогом особистісно орієтованого спілкування, що (як

стверджує М. Богданова) «зоріентоване на особистість, яка формується, і спрямоване на пошук шляхів найкращого задоволення її пізнавальних потреб та доцільного вирішення проблем розвитку її особистісних функцій. Головною метою цього спілкування є допомога дитині у становленні її суб'єктності, культурної ідентифікації, соціалізації, життєвого самовизначення» [4, с. 6].

Сутність особистісно орієнтованого спілкування найповнішою мірою відображену у діалозі, що в умовах навчально-виховного процесу передбачає визнання рівності особистісних позицій учасників, їх відкритість і довіру, зосередженість на співрозмовників, толерантність у ставленні до нього і водночас готовність аналізувати і коригувати результати взаємодії з ним, сприяти особистісному розвиткові кожного студента. Таке спілкування спроможний реалізувати лише особистісно орієнтований педагог, який, за словами В. Сухомлинського, «відкритий і доступний для кожного учня, не викликає страху в дітей, даючи можливість їм висловлювати свої думки і почуття, відвертий у своїх поглядах; демонструє дітям цілковиту до них довіру, не приижує їхньої гідності; щиро цікавиться життям учнів, не байдужий до їхніх проблем, справедливий; виявляє емпатійне розуміння — бачення поведінки учня його ж очима, вміє «постояти в чужих черевиках», відчуваючи внутрішній світ дитини; надає учням реальну допомогу» [19, с. 34].

Переорієнтація на взаємодію вимагає забагачення педагогічного інструментарію компонентами, які б уможливили активізацію самовиховання та самонавчання студентів. «Головне тут, — як цілком слушно стверджує І. Бех, — створення таких методів і засобів, внаслідок використання яких підростаюча особистість не відчувала б жодних замахів на її індивідуальність і право на вільний культурний розвиток» [3, с. 264]. У цьому контексті бачиться перспективним використання генетико-модельючого методу виховання [8, с. 162 — 164], що передбачає формування здатності студента усвідомлювати себе як особистість, прийняти цінність іншої людини, виробити досвід самостійно вирішувати проблеми через використання ефекту генерації (сприяння внутрішньому процесові генерування знань-суджень морально-духовного змісту) та ефекту присутності педагога (впливу педагога своєю сутністю, своїми духовними надбаннями) через культивування зворушливого виховного впливу, що базується на таких феноменах, як совість, любов до інших, усвідомлення свого «Я».

Духовної домінанти у навчальному процесі можна досягти за умови ширшого використан-

ня методів суб'єктивізації знань (переконання, навіювання, прикладу), методів стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності та прийняття й реалізації отриманих знань (створення ситуацій новизни, опори на життєвий досвід, створення ситуацій успіху, диспуту, дискусії), методів стимулювання обов'язку й відповідальності щодо навчання (висунення вимог, привчання до виконання вимог, заохочення до виконання вимог і обов'язків, створення виховних ситуацій під час навчання, оперативний контроль за виконанням вимог), інтерактивних методів (аналізу конкретних ситуацій, інциденту, проектів, дидактичних ігор: імітаційних, операційних, інсценізаційних, психодраматичних), евристичних методів (брейн-стормінгу, методу ліквідації проблемних ситуацій тощо). Вони уможливлюють діалогічну взаємодію всіх учасників навчально-виховного процесу, позбавляють від примусу, сприяють усвідомленню студентами сенсу професійної підготовки та самоусвідомленню себе як майбутнього професіонала, активізують творчу діяльність (колективну, індивідуальну).

Таким чином, завдання щодо духовного розвитку студентів можна реалізувати тільки за умови реального зміщення акцентів педагогічної діяльності в бік гуманізації навчально-виховного процесу вищого навчального закладу. Для цього необхідні і трансформації «Я» педагога, його вдосконалення як людини культури, професіонала, суб'єкта моральної відповідальності. Адже людина спроможна вплинути на навколошній світ та викликати в ньому позитивні перетворення, якщо вона є мудрою, творчою, сприймає прекрасне, сповідє чесність, порядність, повагу, любов, толерантність, співчутливість та милосердя до інших.

Надалі дослідження означеної проблеми може здійснюватися у напрямі конкретизації тих компонентів педагогічного процесу вищого навчального закладу, які спроможні сприяти духовному розвиткові майбутніх фахівців у ході їх професійної підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрушенко В. П. Духовне життя суспільства і культура / В. П. Андрушенко, М. І. Михальченко // Сучасна соціальна філософія: курс лекцій; вид.-ня. 2-ге, випр. і допов. — К.: Генеза, 1996. — С. 268 — 336.
2. Баранівський В. Ф. Проблема духовності в сучасному суспільстві / В. Ф. Баранівський // Духовність і художньо-естетична культура. Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. Міжвідомчий науковий збірник А. І. Комарова, Ю. П. Богуцький та ін. — К.: Науково-

**Розділ VI
ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ**

<i>Вадим Ямницький</i>	
Професійний розвиток особистості в контексті психології життєтворчості	94
<i>Ольга Артемова</i>	
Професійна самореалізація особистості в сучасних умовах	97
<i>Костянтин Бабак</i>	
Суб'єктний вимір професійного розвитку особистості	102
<i>Клавдія Джеджера</i>	
Духовний розвиток особистості майбутнього фахівця як проблема професійної підготовки	106
<i>Інна Іванюк</i>	
Становлення ідентичності особистості в контексті зарубіжної психології	112
<i>Вікторія Харченко</i>	
Стратегії соціальної адаптації та рівні економіко-психологічної адаптації особистості	117
<i>Ярослав Гошовський</i>	
Дипривований хронотоп як негативний чинник самореалізації особистості	123
<i>Діана Чижма</i>	
Психологічні особливості мотивації досягнення та цілеспрямованості як структурних компонентів особистісної саморегуляції	128
<i>Леонід Ніколаєв</i>	
Генезис поняття «асертивність»	132
<i>Ірина Борейчук</i>	
Психологічні передумови ксенофобних реакцій	136
<i>Олена Бутиріна</i>	
Віктомологія як проблема психологічного аналізу	141
<i>Олена Козачук</i>	
Типові проблеми представників гомосексуальної орієнтації у сучасному суспільстві	145
<i>Інна Мамчур, Оксана Мордик</i>	
Особливості основ психосоматики впродовж формування комунікативної компетентності фахівців колективу	149
<i>Марія Стасюк</i>	
Значення експертизи емоційних станів вчителя при формуванні психологічного клімату	153
<i>Віра Шапран</i>	
Ініціативність як психологічний феномен; різні підходи до його вивчення	160
<i>Катерина Єфименко</i>	
Історія Елізи Дуліттл як один із зразків самореалізації молоді	164
<i>Наталія Мильникова</i>	
Механізм трансформації образності до понятійного оволодіння іноземної мови у традиційній та сучасній психологічній науці	170

Розділ VII

ВІКОВА ТА ПЕДАГОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

<i>Андрій Іванов</i>	
Проблеми соціальної орієнтації молоді в Україні	175
<i>Мирoslava Чорній</i>	
Інтеграційні характеристики структурних компонентів міжособистісних взаємин в учнівському колективі підлітків та готовності майбутнього вчителя до їх формування	179
<i>Тетяна Хорошок</i>	
Тенденція старості у молодіжному середовищі	183